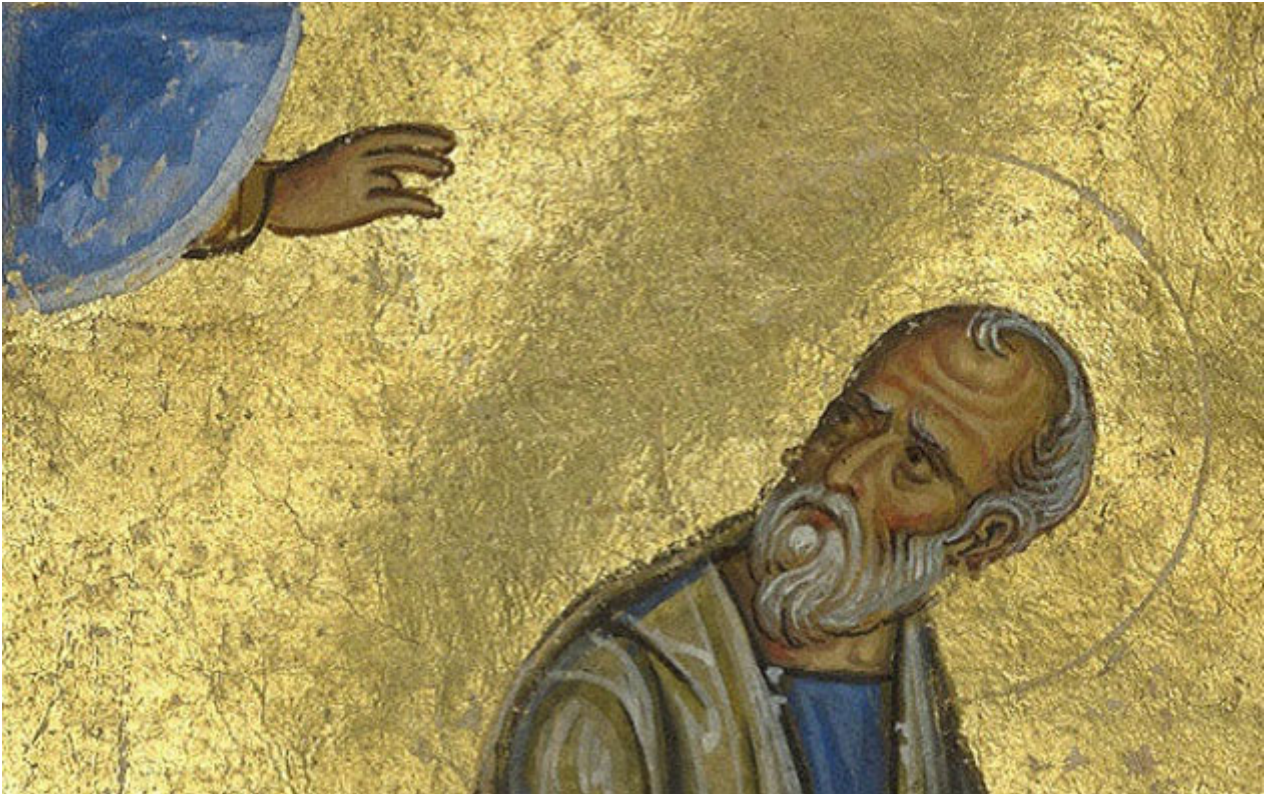


Γραμματολογία της καθ' ημάς Ανατολής

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)



ΜΕ τίτλο <<ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ>> κυκλοφόρησε το 2013 το πολύ χρήσιμο βιβλίο με συνολικές σελίδες 212, το οποίο διατίθεται από τις εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε., Αβέρωφ 2, Αθήνα, του συγγραφέα καθηγητή DDr Αλέξιου Παναγόπουλου του Παναγιώτη, ο οποίος το αφιερώνει <<σε όλους τους διαχρονικά μαθητές και σπουδαστές μου, που με αγάπη διδάχθηκαν αυτά τα τόσο πνευματικά και πολιτισμικά σπουδαία και ωραία θέματα της γραμματολογίας μας, της καθ' ημάς Ανατολής, ως πολιτισμικής κληρονομιάς και παρακαταθήκης αιώνιας για όλο τον κόσμο, ως διδάσκαλος με γνώμονα το διδάσκων αεί διδασκόμενος>>. Ο ίδιος γράφει ότι πάντα είχα στο νού μου την δημοσίευση σε αυτοτελές πονημάτιο θέματα γραμματολογίας που δίδαξα σε μαθητές και σπουδαστές μου, που με αγάπη με ακροάσθηκαν.

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ Π.ΑΛΕΞΙΟΣ
dr. theol., dr. polit., mr. jur.

ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

επιτομή

(πατρολογία, τέχνη, δίκαιο, ερμηνευτική, συμβολική,
απολογητική, ρητορική, αγιολογία, πολιτισμός)

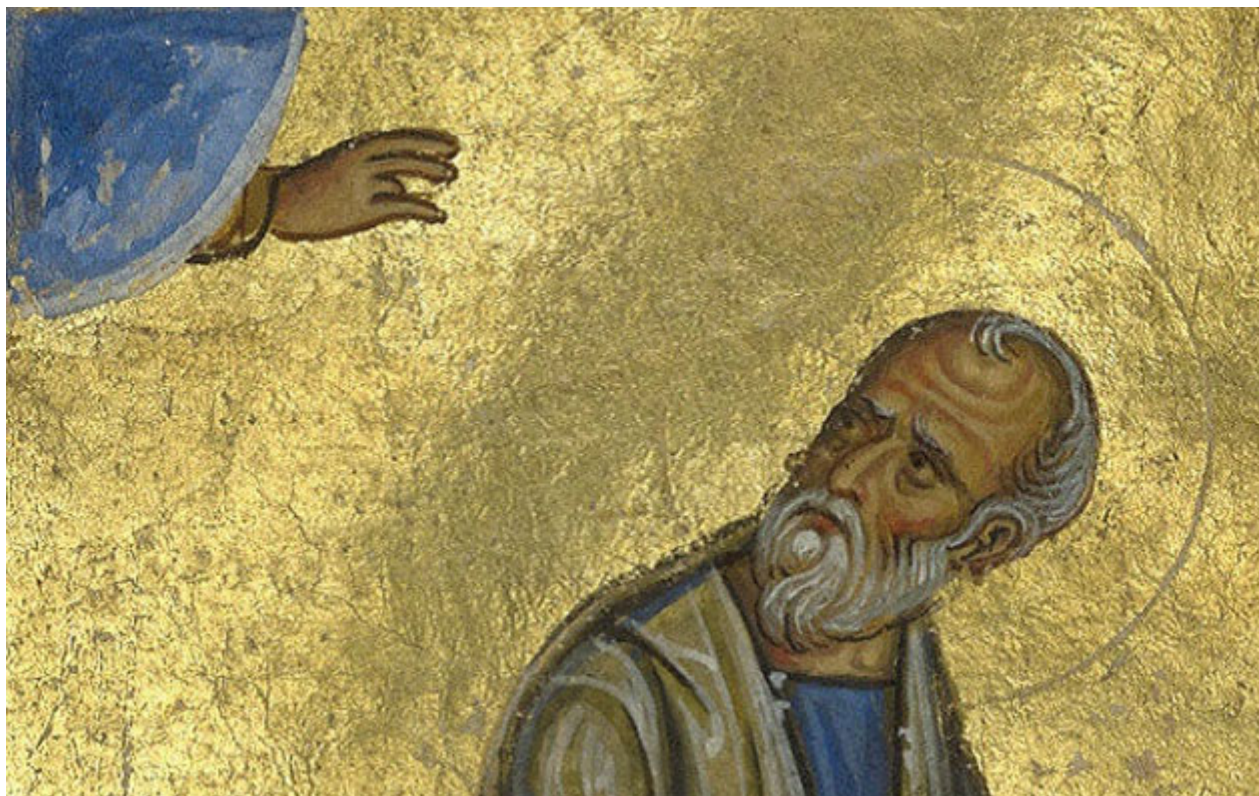


Θεσσαλονίκη 2013

Μεταφέροντας και ερμηνεύοντας ως διδάσκαλος και παιδαγωγός αυτά τα

πνευματικά και πολιτισμικά σπουδαία και ωραία θέματα της γραμματολογίας μας. Που είναι η πεμπτουσία της καθ' ημάς Ανατολής, ως πράγματι κληρονομιάς αιώνιας και ως παρακαταθήκης ιεράς έως δευτέρας παρουσίας. Θέματα τόσο για τον γνωσιολογικό πολιτισμό όλου του κόσμου, όσο και για τον ορθόδοξο πολιτισμό και τα χριστιανικά γράμματα, διδάσκοντας αυτές τις μεγάλες και αιώνιες αλήθειες, ένιωσα ως διδάσκαλος διδασκων αεί διδασκόμενος, από την ζωήρυτο πηγή των αιωνίων αυτων αληθειών. Ο κάθε ερευνητής καλείται να αναλύσει τη γλώσσα, το είδος, τα ρητορικά σχήματα, τη δομή και το λεξιλόγιο του χριστιανού ή μη συγγραφέα και να αξιολογήσει τα ιστορικά στοιχεία του κειμένου με βάση την επιστήμη της ιστοριογραφίας.

Σημαντικό έργο είναι η αποτίμηση του κειμένου, η ορθή τοποθέτησή του στο χώρο της εκκλησιαστικής θεολογίας, σε σχέση με τα προγενέστερα κείμενα ή τα σύγχρονα έργα άλλων συγγραφέων. Αυτό το δύσκολο έργο ο ερευνητής το πετυχαίνει με τη βοήθεια της ιστορίας, της φιλοσοφίας, της παλαιογραφίας, της κοινωνιολογίας, της θεολογίας, της λαογραφίας, της παπυρολογίας, της φιλολογίας. Ένα πονημάτιο πατρολογίας μπορεί να είναι μια μικρή εισαγωγή σε όλα αυτά για τα οποία ομιλεί το σύνολο της πατρολογικής γραμματείας, της καθ' ημάς ανατολής. Λαμβάνουμε τις βασικές δομές, για μια έρευνα ποιά προσωπική και ποιά ατομικά εξιδικευμένα. Προσοχή οφείλουμε να δώσουμε στο χαρακτήρα της γραμματολογίας, ώστε να μην χάσουμε τον προσανατολισμό της, να μην την εκκοσμικεύσουμε, να μην την κάνουμε κοσμική επιστήμη. Αυτό σημαίνει να μελετήσουμε τους εκκλησιαστικούς πατέρες και συγγραφείς, κυρίως ως τους μοναδικούς διδασκάλους, για την φανέρωση της μόνης αλήθειας.



Ο γεωγραφικός χώρος της Δύσης κλείνει με τον Γρηγόριο τον Μέγα (604) ή τον Ισίδωρο Σεβίλλης (636), ενώ στην καθ'ημάς Ανατολή κλείνει με τον Άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό (749). Άλλοι ερευνητές θέτουν τα όρια στο τέλος του 4^{ου} και στις αρχές του 5^{ου} αιώνα. Οι πατέρες εμφανίζονται ως αποτέλεσμα της πνευματικής πτώσης και της επέμβασης του Θεού. Η πατρολογία δεν έχει όρια στην ιστορία, όπως δεν έχει όρια και η παράδοση της εκκλησίας. Την εκκλησία δεν την ενδιαφέρει η πρωτοτυπία, αλλά μόνο η αλήθεια. Ο Μάξιμος επαναλαμβάνει τους Καππαδόκες, ο Δαμασκηνός τον Μάξιμο, ο Γρηγόριος ο Παλαμάς όλους, κτλ. Ο πατέρας δεν είχε σκοπό την ερμηνεία της ιστορίας ή τη δογματική, αλλά το πώς να αντιμετωπίσει την θεολογική κρίση της εποχής του. Οι κλάδοι όπως η εκκλησιαστική ιστορία, η ερμηνευτική, η ομιλητική, η δογματική, η ποιμαντική, δεν φωτίζουν ούτε ορίζουν την πατρολογία, αλλά αυτοί φωτίζονται και ορίζονται από την πατρολογία. Ο Θεός δημιουργεί και κατευθύνει την εκκλησία μέσω των πατέρων και των αγίων και των διδασκάλων της εκκλησίας.

Η πατρολογία δίκαια βρίσκεται στο κέντρο της όλης θεολογικής επιστήμης. Ο όρος χριστιανική γραμματεία σαν τίτλος είναι ευρύτερος, από τον όρο πατρολογία, γιατί περιλαμβάνει ρητά ότι γράφηκε από χριστιανικό χέρι. Ο όρος εκκλησιαστική γραμματεία περιλαμβάνει λιγότερους πατέρες και συγγραφείς, από όσους περιλαμβάνει η χριστιανική γραμματεία και περισσότερους από όσους η πατρολογία, γιατί οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς δεν είναι όλοι και πατέρες και διδάσκαλοι. Οι πατέρες είναι οι στυλοβάτες της όλης χριστιανικής γραμματείας.

Με τον τίτλο πατρολογία ορίζουμε όλη την χριστιανική γραμματεία. Εάν δεν θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε την σημασία των πατέρων, τότε θα μπορούσαμε άνετα να χρησιμοποιήσουμε τον τίτλο «χριστιανική γραμματεία» ή «αρχαία χριστιανική γραμματεία», δηλώνοντας έτσι την ιστοριογραφματολογική κυρίως ύλη. Το πρόβλημα της διαίρεσης της πατρολογίας σε εποχές και ομάδες απασχόλησε πολύ τους ερευνητές. Η επικρατέστερη διαίρεση είναι η εξής: τέλος του 1^{ου} αιώνα, μέχρι το 325, από το 325 έως το 451, από την Α' Οικουμενική Σύνοδο έως τη Δ' Οικουμενική Σύνοδο, από το 451 μέχρι το 749, τον Άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό. Ο πατρολόγος Στυλιανός Παπαδόπουλος δεν θεωρεί σκόπιμη τη διαίρεση της πατρολογίας και προτείνει την υπογράμμιση των μεγάλων πατερικών μορφών, ως τον καλύτερο επαγωγικό τρόπο εκφοράς της πατρολογικής ύλης.



Στην κατάταξη της ύλης, οι συγγραφείς και τα έργα εξετάζονται με χρονολογική σειρά. Λαμβάνεται υπόψη το φιλολογικό είδος του έργου, η αρχή του χρόνου, η αρχή του τόπου, της σχολής, της γλώσσας. Οι σημαντικότεροι εκκλησιαστικοί συγγραφείς έγραφαν με αφορμή τις σημαντικότερες θεολογικές κρίσεις. Υπάρχουν τα αχρονολόγητα εγχειρίδια ή έργα, τα οποία είναι άξια προσοχής. Να

σημειώσουμε ότι την ώρα που ο Ιουστίνος, ο φιλόσοφος, γράφει την απολογία του, κάποιος γνωστικίζων χριστιανός συντάσσει ένα απόκρυφο ευαγγέλιο. Επίσης με την ειδολογική κατάταξη της ύλης, κατά είδος, έχουμε τη δυνατότητα πριν από κάθε σχετικό κεφάλαιο να εξηγούμε εισαγωγικά το είδος των συγγραφέων που ακολουθούν. Η επιστήμη της πατρολογίας γεννήθηκε στην καθ' ημάς Ανατολή, όπου εποίησαν και edίδαξαν οι περισσότεροι από τους μεγάλους πατέρες και διδασκάλους της εκκλησίας. Πρώτος πατρολόγος είναι ο ιστορικός της εκκλησίας Ευσέβιος (+339). Ο ίδιος γνωρίζει ότι επεξεργάζεται το υλικό της πατρολογίας που αφορά τα πρόσωπα και τα έργα των εκκλησιαστικών συγγραφέων.

Με ένα τρόπο φυσικής ιστορικότητας καταγραφής των γεγονότων στα βιβλία του, της εκκλησιαστικής ιστορίας. Επόμενος συστηματικός πατρολόγος είναι ο Ιερώνυμος (+420), ο οποίος ήταν Λατίνος. Πατρολογικό υλικό επίσης βρίσκουμε στο λεξικό Σουήδα ή Σούδα. Γράφηκαν και άλλα έργα αργότερα στον 14^ο αιώνα και αργότερα στον 17^ο και 18^ο αιώνα. Από τον 17^ο και 18^ο αιώνα εμφανίζεται σημαντικό ενδιαφέρον για τους πατέρες και τα έργα τους. Η τυπογραφεία βοηθάει το έργο αυτό. Η ανάπτυξη των εκκλησιαστικών, θεολογικών, πανεπιστημιακών σπουδών διεκδικεί την ίδρυση ειδικής έδρας για την πατρολογία και την ιστορία της χριστιανικής γραμματείας. Οι ακαδημίες της Βιέννης και του Βερολίνου αναλαμβάνουν την έκδοση πατερικών κειμένων. Όπως γίνεται αντιληπτό οι δυτικοί ερευνητές ασχολούνται με τους πατέρες ιστορικο-φιλολογικά, όχι βιωματικά. Έστω κι έτσι, η σκέψη των πατέρων διαδόθηκε. Οι φιλόλογοι καλούνται να συνεχίσουν την κριτική επεξεργασία των κειμένων.

Από τον 16^ο αιώνα έχουμε αξιόλογες εκδόσεις πατερικών κειμένων από Έλληνες θεολόγους και φιλόλογους. Αναφέρουμε μερικά ονόματα εκδοτών ή μεταφραστών των πατερικών κειμένων, οι οποίοι ήταν κληρικοί ή μοναχοί: Γεώργιος Τραπεζούντιος, Μάξιμος Μαργούνιος, Μητροφάνης Γρηγοράς, Ευγένιος Βούλγαρης, Νικηφόρος Θεοτόκης, Ιερόθεος Ιβιρήτης, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Κοσμάς Φλαμιάτος, κ.α. Στο χώρο της εκκλησίας και της γραμματείας, ο συγγραφέας δεν έγραψε για να διακονήσει ένα είδος φιλολογικό, αλλά για να βοηθήσει πνευματικά τους πιστούς. Το φιλολογικό είδος που πρωτοχρησιμοποιήθηκε ήταν η «επιστολή». Αυτό χρησιμοποίησε ο Αθανάσιος, ο Βασίλειος, ο Γρηγόριος, ο Χρυσόστομος, κ.α. Άλλο φιλολογικό είδος είναι η «απολογία». Απολογητές όπως είναι οι: Ιουστίνος, Αριστείδης κ.α. Απευθύνονται στα μέλη της χριστιανικής κοινότητας με επιχειρήματα και αναλύσεις για την χριστιανική πίστη. Τα ερμηνευτικά έργα: Έχουν σκοπό την ερμηνεία της Αγίας Γραφής, με υπομνήματα, με ομιλίες, με σχόλια, κτλ. Η ερμηνεία γινόταν με τρεις τρόπους: αλληγορική, τυπολογική, ιστορικο-γραμματολογική.



Την αλληγορία ανέπτυξε στην Αλεξάνδρεια ο Ιουδαίος Φίλων, ο οποίος χρησιμοποίησε και την τυπολογία. Τα κατηχητικά πατερικά έργα ή ομιλίες ή λόγοι. Είναι αυτά που ακούγονταν από τους άμβωνες των ναών. Είναι ένα μικτό είδος πατερικών έργων. Είναι ομιλίες δογματικές, ερμηνευτικές, εγκωμιαστικές, κατηχητικές. Νηπτικά ή ασκητικά έργα, τα οποία είναι: διηγήσεις ασκητών της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης, της Συρίας κ.α. Σημαντική είναι η νηπτική θεολογία του Γρηγορίου Νύσσης, στους μακαρισμούς ή στο άσμα ασμάτων και επίσης υπάρχουν τα αποφθέγματα και τα κεφάλαια, τα οποία είναι συγγενικά φιλολογικά είδη. Επίσης τα μαρτυρολόγια, οι βίοι των αγίων και τα συναξάρια. Είναι είδη τα οποία περιέχουν το χριστιανικό μαρτύριο, τον χριστιανικό βίο ή το εγκώμιο του μάρτυρα και τα βιογραφικά του στοιχεία. Για να διατηρηθούν τα σπουδαία γεγονότα του εκκλησιαστικού βίου, γράφτηκαν τα «ιστορικά» έργα, τα «χρονικά» έργα και οι «χρονογραφίες».

Η «ποίηση» την οποία χρησιμοποίησαν οι πατέρες της εκκλησίας με εύρυθμο ή ρυθμικό πεζό λόγο, τον οποίο βρίσκουμε στα πεζά κείμενα και στην υμνογραφία. Έχουμε επίσης το «εφύμνιο» ή το «αντίφωνο», με νόημα ολοκληρωμένο, π.χ. σώσον ημάς κύριε Υιέ Θεού και αργότερα έχουμε τα «κοντάκια» του Ρωμανού του Μελωδού, τα «τροπάρια», τέλος τους «κανόνες» του Δαμασκηνού. Οι ερευνητές

αναζήτησαν πηγές της ελληνικής εκκλησιαστικής υμνολογίας, στην εβραϊκή ποίηση στον προφητάνακτα Δαβίδ και στην συριακή τον Ρωμανό μελωδό. Στα «λειτουργικά κείμενα», θεία λειτουργία, ακολουθίες των 7 μυστηρίων και το πλήθος των λειτουργικών ευχών.

Ο Μέγας Βασίλειος και ο Χρυσόστομος ολοκλήρωσαν και έδωσαν κάτι πιο τέλει όσον αφορά την ακολουθία της Θείας Λειτουργίας. Είναι ευχές που έχουν γραφτεί με τον φωτισμό του Αγίου Πνεύματος, με ποιητική διάθεση και μέτρο. «Συνοδικά», «κανονιστικά», «συμβολικά» κείμενα. Είναι αποφάσεις τοπικών και Οικουμενικών συνόδων ή πρακτικά των συνόδων και σύμβολα της πίστης. Θεωρούνται συλλογικά έργα, αρκετά σημαντικά. Τα «ανθολόγια» είναι γνώμες ή ερμηνείες χωρίων από τους πατέρες. Έγραψαν: Οι Κύριλλος Αλεξανδρείας, Ιωάννης Δαμασκηνός, κα. Έχουμε και τα «διαλογικά έργα» και «ερωταποκρίσεις».

Οι συγγραφείς αυτοί απαντούν σε ερωταποκρίσεις που τους έθεταν γνωστά τους πρόσωπα ή που κατασκεύαζαν οι ίδιοι, φανταστικά. Τα έργα που ερευνά η πατρολογία είναι και αιρετικά, γνωστικά, απόκρυφα, φιλοσοφικά, ως έργα βοηθητικά, ενώ κατά κύριο λόγο ασχολείται με τα εκκλησιαστικά έργα. Επίσης ερευνά τα νόθα και τα ψευδεπίγραφα και τα ανώνυμα έργα. Τα πατερικά έργα γράφτηκαν στην ελληνική, λατινική και συριακή κυρίως. Όμως υπάρχουν και στην αρμενική, γεωργιανή, κοπτική και σλαβική στους τελευταίους αιώνες. Με την διάδοση του χριστιανισμού στον βαλκανικό και σλαβικό κόσμο μέσω των φωτιστών των σλάβων αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, δημιουργείται ένα πλήθος έργων χριστιανικών που συναποτελούν την χριστιανική σλαβική γραμματολογία. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς χαρακτηρίζονται ανάλογα με την καταγωγή τους, Έλληνες, Λατίνοι, Αιγύπτιοι, Αφρικανοί, Σύριοι, Σλάβοι, κτλ. Το πολιτισμικό φώς της καθ' ημάς Ανατολής δίνει νόημα και ύπαρξη διαχρονική σε όλους τους λαούς του κόσμου, καθώς επίσης και στον κόσμο των Σλάβων όπου δραστηριοποιείται ο συγγραφέας.

Με την ευκαρία αυτή να σημειώσουμε ότι κάποιοι ξένοι επιστήμονες που δημοσίευσαν κείμενα πατρολογίας ή χριστιανικής ή βυζαντινής φιλολογίας έχουν λάθη, οι δε έλληνες επιστήμονες έχουν πολύ λιγότερα λάθη από τους μη έλληνες και αυτό ήταν φυσικό αφού ερευνούν στην μητρική τους γλώσσα. Οι πρώτες σοβαρές κριτικές εκδόσεις έγιναν από την αδελφότητα βενεδικτίνων μοναχών το 1618 στο Παρίσι του αγίου Μαύρου. Τον 19^ο αιώνα ο γάλλος αββάς ρ/καθολικός ιερέας J.P.Migne, επιχείρησε με επιτυχία την έκδοση λατίνων και ελλήνων εκκλησιαστικών συγγραφέων. Να σημειωθεί ότι έργο του ερευνητή της χριστιανικής βιβλιογραφίας είναι να επισημάνει και να προσεγγίσει τον συγγραφέα, το περιβάλλον που έζησε, για ποιο λόγο έγραψε και ποιά ήταν γενικά η

ζωή του. Οφείλει να επισημάνει τα έργα του και να βεβαιωθεί για το εάν είναι γνήσια. Να επεξεργαστεί την κριτική έκδοση και την επανέκδοση των έργων του πατρός της Εκκλησίας, με βάση τα χειρόγραφα και τη φιλολογική μέθοδο. Οφείλει ο κάθε ερευνητής να αναλύσει τη γλώσσα, το είδος, τα ρητορικά σχήματα, τη δομή και το λεξιλόγιο του συγγραφέα και να αξιολογήσει τα ιστορικά στοιχεία του κειμένου με βάση την επιστήμη της ιστοριογραφίας. Σημαντικό έργο είναι η θεολογική αποτίμηση του κειμένου, δηλαδή η ορθή τοποθέτησή του στο χώρο της εκκλησιαστικής θεολογίας, σε σχέση με προγενέστερα κείμενα ή σύγχρονα έργα άλλων συγγραφέων.

Αυτό το δύσκολο έργο ο ερευνητής το πετυχαίνει με τη βοήθεια της ιστορίας, της φιλοσοφίας, της παλαιογραφίας, της κοινωνιολογίας, της θεολογίας, της λαογραφίας, της παπυρολογίας, της φιλολογίας κ.α. Υπογραμμίζουμε ότι ένα εγχειρίδιο πατρολογίας μπορεί να είναι μια εισαγωγή σε όλα αυτά για τα οποία ομιλεί το σύνολο της πατρολογικής γραμματείας, γι' αυτό παίρνουμε τις βασικές δομές, για μια έρευνα ποιά προσωπική και ποιά ατομικά εξειδικευμένη. Προσοχή οφείλουμε να δώσουμε στο θεολογικό χαρακτήρα της πατρολογίας, ώστε να μην χάσουμε τον προσανατολισμό της, να μην την εκκοσμικεύσουμε, να μην την κάνουμε κοσμική επιστήμη. Αυτό σημαίνει όχι να μην μελετήσουμε τους εκκλησιαστικούς πατέρες και συγγραφείς, αλλά κυρίως να τους μελετήσουμε σαν τα σπάνια όργανα του Αγίου Πνεύματος, για την φανέρωση της μόνης μοναδικής σωστικής αλήθειας.

Στο χώρο της εκκλησίας και της γραμματείας, ο συγγραφέας δεν έγραψε για να διακονήσει ένα είδος φιλολογικό, αλλά για να βοηθήσει πνευματικά τους πιστούς. Έτσι στις επιστολές γίνονται δογματικές συζητήσεις, στους ύμνους υπάρχουν ιστορικά στοιχεία και αντιαιρετικά πυρά, στα ερμηνευτικά, πνευματικά κηρύγματα και τις αναλύσεις. Χρησιμοποίησαν τα φιλολογικά είδη της πνευματικής γραμματείας, με τη βοήθεια της θύραθεν κοσμικής παιδείας.

1. Οι σημαντικότεροι από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς είναι: Κλήμης Ρώμης και Ιγνάτιος Αντιοχείας. Το φιλολογικό είδος που πρωτοχρησιμοποιήθηκε ήταν η «επιστολή». Αυτό χρησιμοποίησε ο Αθανάσιος, ο Βασίλειος, ο Γρηγόριος, ο Χρυσόστομος, κ.α.
2. Άλλο φιλολογικό είδος είναι η «απολογία». Απολογητές είναι: Ιουστίνος, Αριστείδης κ.α. Απευθύνονται στα μέλη της χριστιανικής κοινότητας με επιχειρήματα και αναλύσεις για την χριστιανική πίστη.
3. Τα αντιαιρετικά ή δογματικά έργα είναι η βασική έκφραση της πατερικής γραμματείας, γιατί έχουν σα σκοπό τη φανέρωση της αλήθειας, με αφορμή κάποια κακοδοξία ή αίρεση.

4. Τα ερμηνευτικά έργα: Έχουν σκοπό την ερμηνεία της Αγίας Γραφής, με υπομνήματα, με ομιλίες, με σχόλια κτλ. Η ερμηνεία γινόταν με τρεις τρόπους: αλληγορική, τυπολογική, ιστορικο-γραμματολογική. Την αλληγορία ανέπτυξε στην Αλεξάνδρεια ο Ιουδαίος Φίλων, ο οποίος χρησιμοποίησε και την τυπολογία (ο τύπος της Παλαιάς Διαθήκης που προτύπωνε αλήθειες της Καινής Διαθήκης) και η ιστορικο-γραμματολογική ερμηνεία που περιορίζεται στο γράμμα και στο σχήμα της αγίας γραφής. Οι πατέρες χρησιμοποίησαν και τα τρία αυτά είδη ερμηνείας, αλλά επικρατούν στο τέλος οι Αλεξανδρινοί – η αλληγορική και οι Αντιοχειανοί – ιστορικο-γραμματολογική μέθοδο, με Μέγα Αθανάσιο στην Αλεξάνδρεια και Χρυσόστομο στην Αντιόχεια.
5. Τα κατηχητικά πατερικά έργα ή ομιλίες ή λόγοι. Είναι αυτά που ακούγονταν από τους άμβωνες των ναών. Είναι ένα μικτό είδος πατερικών έργων. Είναι ομιλίες δογματικές, ερμηνευτικές, εγκωμιαστικές, κατηχητικές.
6. Νηπτικά ή ασκητικά έργα, τα οποία είναι: διηγήσεις ασκητών της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης, της Συρίας κ.α. Σημαντική είναι η νηπτική θεολογία του Γρηγορίου Νύσσης, στους μακαρισμούς ή στο άσμα ασμάτων και επίσης υπάρχουν τα αποφθέγματα και τα κεφάλαια, τα οποία είναι συγγενικά φιλολογικά είδη.
7. Τα μαρτυρολόγια, οι βίοι των αγίων και τα συναξάρια. Είναι είδη τα οποία περιέχουν το χριστιανικό μαρτύριο, τον χριστιανικό βίο ή το εγκώμιο του μάρτυρα και τα βιογραφικά του στοιχεία.
8. Για να διατηρηθούν τα σπουδαία γεγονότα του εκκλησιαστικού βίου, γράφτηκαν τα «ιστορικά» έργα, τα «χρονικά» έργα και οι «χρονογραφίες».
9. Η «ποίηση» την οποία χρησιμοποίησαν οι πατέρες της εκκλησίας με εύρυθμο ή ρυθμικό πεζό λόγο, τον οποίο βρίσκουμε στα πεζά κείμενα και στην υμνογραφία. Έχουμε επίσης το «εφύμνιο» ή το «αντίφωνο», με νόημα ολοκληρωμένο, π.χ. σώσον ημάς κύριε Υιέ Θεού.., και αργότερα έχουμε τα «κοντάκια» του Ρωμανού του Μελωδού, τα «τροπάρια» και τέλος τους «κανόνες» του Δαμασκηνού. Οι ερευνητές αναζήτησαν πηγές της ελληνικής εκκλησιαστικής υμνολογίας, στην εβραϊκή ποίηση τον προφητάνακτα Δαβίδ και στην συριακή τον Ρωμανό μελωδό.
10. Τα «λειτουργικά κείμενα», θεία λειτουργία, ακολουθίες των 7 μυστηρίων και το πλήθος των λειτουργικών ευχών. Ο Μέγας Βασίλειος και ο Χρυσόστομος ολοκλήρωσαν και έδωσαν κάτι πιο τέλει όσον αφορά την ακολουθία της Θείας Λειτουργίας. Είναι ευχές που έχουν γραφτεί με τον φωτισμό του Αγίου Πνεύματος, με ποιητική διάθεση και μέτρο.
11. «Συνοδικά», «κανονιστικά», «συμβολικά» κείμενα. Είναι αποφάσεις τοπικών και οικουμενικών συνόδων ή πρακτικά των συνόδων και σύμβολα της πίστης. Θεωρούνται συλλογικά έργα, αρκετά σημαντικά.

12. Τα «ανθολόγια» είναι γνώμες ή ερμηνείες χωρίων από τους πατέρες. Έγραψαν: Κύριλλος Αλεξανδρείας, Ιωάννης Δαμασκηνός, κα.
13. Τα «διαλογικά έργα» και οι «ερωταποκρίσεις». Οι συγγραφείς αυτοί απαντούν σε ερωταποκρίσεις που τους έθεταν γνωστά τους πρόσωπα ή που κατασκεύαζαν οι ίδιοι, φανταστικά.
14. Τα έργα που ερευνά η πατρολογία είναι και αιρετικά, γνωστικά, απόκρυφα, φιλοσοφικά, ως βοηθητικά, ενώ κατά κύριο λόγο ασχολείται με τα εκκλησιαστικά έργα. Επίσης ερευνά τα νόθα και τα ψευδεπίγραφα και τα ανώνυμα έργα.
15. Τα πατερικά έργα γράφτηκαν στην ελληνική, λατινική και συριακή κυρίως. Όμως υπάρχουν και στην αρμενική, γεωργιανή, κοπτική και σλαβική τελευταίους αιώνες.
16. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς χαρακτηρίζονται ανάλογα με την καταγωγή τους, Έλληνες, Λατίνοι, Αιγύπτιοι, Αφρικανοί, Σύριοι και αργότερα Σλάβοι, κ.α.